

SZIDIROPULOSZ ARCHIMÉDESZ

TISZA ISTVÁN MÁSODIK MINISZTERELNÖKSÉGÉNEK MÉRLEGE 1913–1917

Tisza István első miniszterelnöki ciklusában (1903–05) legfőbb feladatának az obstrukció letörését tartotta, amely évtizedeken át jelen volt a magyar képviselőházban, s elsősorban a véderő kérdésében borzolta a kedélyeket. Ez volt az obstrukció első igazi nagy korszaka. Ekkor indítja Tisza István az első nagy támadását a magyar parlamentarizmus „szörnyszülőtte” ellen, ettől kezdve elszántan küzd a parlamentarizmus tekintélyének megmentéséért. Tisza István már 1904 márciusától el volt szánva arra, hogy véget vet a parlamenti erőszaknak és anarchiának. Ezt a veszedelmet sokkal nagyobbnak tartotta, mint az abszolutizmus kárait, mert „Egy abszolutisztikus merénylet csak növelheti a nemzetben a szabadságszeretetet, csak növelheti a szabad intézmények iránti ragaszkodást, csak megerősítheti, megtermékenyítheti azt a talajt, amelyből ismét kizöldülhet az alkotmányos élet tenyészete. De ha magunk rongáljuk le az alkotmányosság épületét, magunk járattjuk le, ha magunk töröljük ki a nemzet lelkéből a piétásnak, a ragaszkodásnak, a tisztelet-

Tisza István távozik a Házból

nek, a szeretetnek ezt az érzelmét; ha a mi munkásságunk, vagy a mi munkátlanságunk teszi gúnynak, gyűlölségnek, nevetségnek tárgyává az alkotmányos életet, ezzel olyan sebet ütünk a nemzet életén, amelyet többé ki nem heverhetünk, mert ez a belső rothadás, a belső korhadás tünete, amelyet más nem követhet, mint a siralmas, a nyomorult, a megszégyenítő elpusztulás.”¹ Tisza István már ekkor megjövendöli a magyarság sorsát: siralmas lesz ennek a nemzedéknek a szerepe a tör-

ténelem ítélőszéke előtt. Az események mindenestre őt igazolták.

Az obstrukció ezen szakaszának főbb állomásai: november 18-a (a nagy obstrukció csúcspontja), december 13-a, az anarchia záróakkordja: a parlamenti berendezés szétverése, az ún. *székrombolás*, és végül az új választások 1905 januárjában.

Az 1911 júniusától folyamatosan tart az obstrukció a magyar képviselőházban. Az obstrukciót házelnök tizenegy hónap múlva leveri, az események ismertek.

Az indulatoknak és a szenvedélyeknek felkorbácsolásával akkor áthidalhatatlan ellentétek alakultak ki a pártok között, illetve a pártok és a társadalom között. Ma ugyanannak, a nemzetet kettéosztó szembenállásnak, egymás elleni acsarkodásnak, aktív gyűlöletnek vagyunk a tanúi, mint amikor az obstrukció sodorta a nemzetet végveszélybe a XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedeiben. A nemzet akkor nem találta meg a jó megoldást!

1913-ban megkezdődik Tisza István miniszterelnökségének második sza-

¹ Képviselőházi Napló 161. országos ülés, 1904. március 9., vagy Barabási Kun: Gróf Tisza István képviselőházi beszédei. Második kötet, 403–404. o.

kasza, amely 1917 nyaráig tartott. 1914-ben járt volna le az 1910-es választások eredményei alapján felállt parlament mandátuma, a háború kitörése miatt azonban meghosszabbították a képviselőház mandátumát.

És elindulnak azok a világfolyamatok, amiktől Tisza a nagy véderő-viták kezdete óta tartott. És ő tudta, a magyarok számára ez katasztrófális kimenetelű lesz. 1914. június 28-án, vasárnap délelőtt Szarajevóban szerb származású merénylők meggyilkolták Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét, Chotek Zsófiát – előre előkészített forgatókönyv szerint.

A szarajevói merénylet² napján Tisza István Geszten tartózkodott. Őt a Ferenc Ferdinánd elleni merényletről az igazságügy miniszter, Balogh Jenő és Némethy Károly belügyi államtitkár távbeszélőn tájékoztatták. Tisza másnap, június 29-én érkezett Pestre, ahonnan még aznap indult Bécsbe. 30-án kihallgatásra jelentkezett a királynál. (Erről a három napról nem tesznek említést Tisza levelei.) A július 1-jén kelt német nyelvű levelében³ kifejti álláspontját Berchtolddal szemben: a világ a monarchiát tartja majd a béke megbontójának, ha Berchtold akarata győz. Különbben is a monarchia számára a körülmények (Románia magatartása, Bulgária kimerülése a Balkán-háborúban) sok jóval nem kecsegtetnek. Tisza tehát ismerte a helyzet veszélyességét, és azt is, hogy a háború csak szenvedést és

könnyeket hozhat az embereknek, különösen a magyaroknak.

1923-ban jelent meg Tisza összes műveinek első kötete – mely tanulmányokat, értekezéseket és naplószerű feljegyzéseket tartalmazott – a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában, a Tisza István-Emlékbizottság által rendelkezésre bocsátott támogatással. A második kötetben pedig levelek, táviratok, telefonon küldött üzenetek és előterjesztések vannak 1914 júniusától december végéig. (Ezeket eredetileg nem a nyilvánosságnak szánták, bizalmas jellegűk miatt.) Ezekből a levelekből is világosan és egyértelműen kitűnik, hogy Tisza nemcsak a háborús megoldás ellen volt a szarajevói merénylet után. Július 1-jei levelében óva intette az uralkodót egy elhamarkodott lépéstől, s arra kérte, rögtön ne a legradikálisabb lépésre szánja rá magát.

Tisza a háború elkerülése érdekében két utat jelölt meg nemzetének. Az egyik: az okos, előrelátó külpolitika, a másik: a belső harmónia a magyar nemzeti állam gondolatában és céljaiban a magyarsággal összeforrt nemzetiségek között – állítja Nagy Miklós, a nemzetgyűlési könyvtár igazgatója 1925. május 27-én tartott előadásában⁴.

Lássuk, mennyire járta be e két utat a magyar politika! Ami az elsőt illeti, a dualista államalakulatban a magyar külpolitika számára nem adatott meg az előrelátás lehetősége. Hiszen köz-

tudott tény, hogy a monarchia – benne Magyarország – külpolitikai orientációját Bécsben döntötték el. Ez 1914-ben teljes mértékben bebizonyosodott, amikor Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása után a minisztertanácson, majd néhány nappal később a koronatanácson is egyértelműen Bécs háborús tervei szerint fogalmazták meg az ultimátumot Szerbiának. A másik út sem adatott meg a magyaroknak, bár erről ők maguk is tehetnek. A dualizmus korában rendkívül nagy gazdasági fellendülés volt tapasztalható, s a parlamentarizmus feltételei is megvalósultak (Magyarország liberális parlamentáris rendszerként működött), mindazonáltal a politikai színtéren, és a társadalomban is nem a harmónia uralkodott, hanem az ellentétek, a megosztottság, nemegyszer az önelégültséggel párosuló önáltatás. „Vétkesek és betegek voltunk és vagyunk, s bajainkon kisebb kezdemény nem, csak lelki megtisztulás, belső átalakulás segíthet. És mindenekelett az önismeret mint a szellem legelső kötelessége”⁵ – írta Szekfű Gyula a *Három nemzedék*ben. Különbben is a kiegyezés utáni évtizedek nemcsak a fellendülés, hanem az elszalasztott lehetőségek kora is volt Magyarország számára. A politikai elit egy olyan küzdelemben vetette bele magát, amely egyáltalán nem kecsegtetett jelentős eredményekkel, viszont komoly veszedelemben sodorta a nemzetet.

² A *Fekete Kéz* terrorszervezet három ügynököt (Gavrilo Principet, Trifko Grabežt és Nedeljko Čabrinovićot) küldte Szarajevóba, hogy végezzenek a trónörökösrel. A trónörökös és felesége június 27-én érkezett Szarajevóba, este vacsorán vett részt, majd az esti tanácskozáson megbeszéltek a látogatás részleteit. A gépkocsi-konvoj harmadik kocsjában ült Ferenc Ferdinánd és felesége, Chotek Zsófia, velük szemben Potiorek tábornok. A volánnál egy cseh sofőr, mellette pedig Harrach gróf foglalt helyet. 10 óra 10-kor robbant az első gránát a konvoj negyedik gépkocsija alatt. Az első merénylet után az útvonalat megváltoztatták, de erről a sofőrt nem értesítették, aki így az eredeti útvonalon haladt. Amikor Potiorek figyelmeztetésére lefékezett és vissza akart fordulni, Gavrilo Princip pisztollyal rálőtt a trónörökösre és feleségére. Gavrilo Principet húsz évre ítélték, de már 1918-ban meghalt tüdőbajban a theresienstadti börtönben. A merénylet színhelyén később a jugoszláv kormány emléktáblát helyezett el. A második világháború alatt ezt eltávolították, majd ismét visszahelyezték, ma is látható. Bosznia-Hercegovina hivatalosan nemzeti hősnak tekinti a merénylőket. (Szász Zoltán, Wikipédia)

³ Gróf Tisza István összes munkái. MTA 4. sorozat. Második kötet. Levelek. Budapest, Franklin Társulat, 1924. 5–6. o.

⁴ Előadásának címe: *Trianoi békeszerződés és Tisza István gróf háborús felelőssége* In: Budapesti Hirlap, 1925. május 27.

⁵ Szekfű Gyula: *Három nemzedék*. Budapest, Singer és Wolfner, 1920.

Tisza egyszerre volt konzervatív és liberális, nemzeti szabadelvű államférfi. Liberalizmusát és konzervativizmusát is erkölcsi szempontból kell megítélni. E tekintetben is nagyfokú felelősséggel viselte minden feladatát, ez áthatotta minden cselekedetét, nem törődve azzal, hogy „reakcionáriusnak” vagy gőgösnek és lelketlennek tartják. A világháború jelentette e tekintetben a fő erőpróbát: ő anynyira szilárdan hitt abban, hogy Magyarországnak a háborút el kell kerülnie, hogy még kísérletet sem tett, hogy a magyar és nemzetközi közvéleménynek megmagyarázza, nem ő erőltette át az ultimátumot, sőt egyenesen ellenezett minden olyan ultimátum-fogalmazványt, amely a legkisebb okot adhatta a szerbeknek és az oroszoknak a háborúra. Tisza István nem magyarázkodott. Ő nem volt hiú ember, ehhez nem volt tehetsége, sem érzéke. Nem védekezett. És természetesen elterjedt, mert elterjesztették: ő a háború legfőbb bűnöse. Mert ha nem így volt, akkor miért nem mondott le? Éppen azért nem tette, mert nagy felelősséget érzett nemzete iránt. Nem a hatalom készítette arra, hogy maradjon a posztján (miniszterelnöki bársonyszékén), hanem vállalta a háborúba sodródott országnak a terheit, fizikai és lelki terheit egyaránt. Vajon nem lett volna-e könnyebb azonnal lemondani és visszavonulni geszti birtokaira? Megtehetette volna. És amikor IV. Károly, a fiatal, tapasztalatlan uralkodó – külső nyomásra – felmentette őt miniszterelnöki pozíciójából (1917 májusa), megint csak a nehezebbik utat választotta: kiment a frontra, hogy osztozzon a hozzá beosztott katonák ne-

hez sorsában. Itt is, a harc mezején, közvetlenül a lövészárokokban elfogadtatta magát a honvédekkel, bátorságával és erkölcsi tartásával. Nem kért különleges bánásmódot, ezredparancsnokként is ugyanazt az ételt ette, ugyanolyan körülmények között töltötte a háborús hónapokat, mint katonái.

Amilyen következetes volt életében, halála előtt is ez a következetesség jellemezte őt. Nem futott el a sorsa elől. Pedig elmenekülhetett volna. Vajon, helyesen cselekedett-e? Nem használt volna jobban a nemzetnek, ha nemzetközileg elismert államférfiúként mégiscsak a menekülést, a bujdosást választja, hogy adandó alkalommal ismét felelősséget vállalhasson országa ügyeinek rendezésében? (Persze, ha ez így történt volna, nem beszélhetünk volna erről a Tiszáról, az már egy másik gróf lett volna. Volt ilyen a magyar történelemben.) Vagy netán „*A mártírok véreből mindig üdv fakad a nép számára?*” – teszi fel a kérdést Szász Károly. Tisza István vértanúhalála és erkölcsi nagysága elválaszthatatlan egymástól. Halálát felfoghatjuk úgy is, mint erőforrás a nemzeti küzdelmek sorában.

A két háború között a magyar társadalom jelentős hányada – most először – Tisza mellett állt. De jött 1945, majd 1948, és Tisza István neve a teljes feledés homályába veszett. Majd amikor ismét beszélni kezdtek róla, a leggyűlöltebb magyar nagyúr, a feudális reakció megtestesítőjeként emlegették őt. A mai magyar neoliberalis baloldal számára ő ma sem követendő példa, hanem olyan „politikai figura”, akit jobb, ha elfelejtünk.

Tisza személyének elutasításában az az érv is szerepet játszhat, hogy az ő politikája gyakorlatilag kudarc volt, mert nem tudott felmutatni semmilyen alkotást fizikai értelemben. Ez bizonyos tekintetben igaz, de a kor, a dualista Magyarország igenis büszkélkedhet eredményekkel, mert a millenniumi alkotásai nem a szorosán vett 1896-os évhez kötődnek. (A Hősök tere például mint egységes építészeti terv csupán 1929-re valósul meg.) Nem beszélve arról, hogy alkotni nemcsak anyagi értelemben lehet, hanem szellemi, erkölcsi vonatkozásban is. Tisza István pedig „*hatalmas erkölcsi várat épített*”, és szellemi öröksége sem kisebb alkotásainál: parlamenti beszédei egyenesen a szónoki bravúr sorába tartoznak, levelei és egyéb írásai igazolják, amit évekkel később Szász Károly mondott róla: „*tiszteletet parancsoló komolysággal, homlokán az erkölcsi nagyság hervadhatatlan koszorújával bontakozik ki Tisza István szellemalakja*”.⁶ És ő ma is erkölcsi erőt adhat Magyarországnak.

A helyzet tehát nem úgy alakult, miként azt Tisza gondolta, mégis úgy döntött, a helyén maradt. Sokan (a mai történészek közül is) azzal magyarázzák ezt a lépését, hogy „háború-párti” volt, s ezért nem mondott le. Ezzel szemben tény: Tisza nem akarta magára hagyni az országot abban a válságos időben. Ki tudja, mikor oldódott volna meg a kormányválság, ha ő lemond? Tisza attól is tartott, hogy a vezető nélkül, kormány nélkül maradt országban pánikot keltene ez a lépése, sőt a nemzetiségekkel folytatott tárgyalások kevés eredménye is megsemmisülne.

⁶ Tisza István erkölcsi nagysága. Ünnepi beszéd az Országos Tisza István-Emlékbizottság és a Tisza István-Kör 1927. október 31-én tartott emlékünnepején. A beszédet mondta: Szász Károly. 14–36. o. In: Tisza-Évkönyv 1928–1929. Az Országos Tisza István-Emlékbizottság megbízásából szerkeszti Nagy Miklós. Hatodik évfolyam. Budapest, Budapesti Hírlap, 1929.

Tisza a nemzetre nézve válságos időszakban politikai szembenállását félretette, s megköszönte Apponyi Albertnek – nagy parlamenti ellenfelének – azt, hogy Hazai Samu honvédelmi miniszternél tett látogatása alkalmából kijelentette, miszerint „a mai helyzetben minden magyarnak egyetlen célért kell küzdenie”. Tisza kifejezte örömét, hogy egynek érezheti magát vele.⁷ A pártpolitikai megfontolások ekkor valóban nem játszottak fontos szerepet a döntéseiben, ezt az Andrássy Gyulára vonatkozó, Urbán főispánnak (Arad) írt levele is tanúsítja. Andrássy Gyula a korábbi politikai harcok során egyik legnagyobb ellenfelévé vált Tiszának, olyannyira, hogy barátságukat is megrontotta. A főispán Tiszának írt levelében azt tudatja a miniszterelnökkel, hogy az Aradon tartandó (ez Tisza választókerülete) felolvasásra, ahol maga a miniszterelnök is jelen lesz, ne hívják meg Andrássyt. Tisza azt válaszolta, hogy a meghívás ellen semmi kifogása nincs, sőt jónak tartja, ha Andrássy is jelen lesz, mert itt nincs helye semmiféle pártszempontnak.⁸

Miniszterelnökként Tisza István gróf utolsó jelentős szereplése 1917. május 6-án volt, a közös minisztertanácsi ülésen. Itt kijelentette – híven és következetesen ragaszkodván a nemzeti érdekekhez –, hogy a közeledés Né-

A lavina. Borsszem Jankó, 1917. május 13. A rajz aláírása: Tisza. – Még jó szerencse, hogy általánosan, egyenlően és titkosan az ellenzék is segít, ha kell.

metországhoz csak úgy lehetséges, ha a Monarchia önállósága nem csorbul. A miniszterelnököt az ingadozó, bizonytalan király, „aki örökösén a pil-

lanatnyi benyomások hatása alatt állott s a támadások folytán a Tisza István iránti ellenszenvében csak megerősítést kaphatott”⁹, már 1917 áprilisában meneszteni akarta őt, ám április 28-án királyi leiratában mégis támogatásáról biztosította. A király álláspontra alig néhány hét alatt változott: a május 22-én Tisza István – az uralkodóval történt tárgyalása után – beadta lemondását¹⁰. Az erről szóló beszédét május 24-én tartotta a képviselőházban, ahol bejelentette lemondásának okait is.

Magát a kormányválságot egyszerűnek és világosnak tartotta, melyhez sok magyarázat szükségtelen. „A megelőző kormány a választójog kérdésében előterjesztéseket tett Ő felségének, de nem sikerült legyőzni Ő felségének azt az aggályát, hogy a kormány előterjesztései a magyar nemzet igényeinek s a nemzet többsége vágyainak nem felelnek meg, ezeket ki nem elégítik. Ilyen körülmények között mi sem volt természetesebb, mint az, hogy a kormány felmentését kérte, és mi sem volt természetesebb, mint hogy helyét olyan új kormány foglalta el [Esterházy Móricz miniszterelnök vezetésével], amely a választójog kérdésében messzebbmenő álláspontra képvisel.”¹¹ Egyszerű a magyarázat, de kissé bonyolította a kérdést az a tény, hogy a világháború kel-

⁷ TIÖM második kötet, Levelek, 131. levél, 1914. aug. 13., 68. o.

⁸ TIÖM második kötet, Levelek, 414. levél, 1914. okt. 14., 224. o.

⁹ Horánszky Lajos: Tisza István és kora. Második kötet. Sajtó alá rendezte Horánszky Nándor. Budapest, Tellér, 1994. 1224. o.

¹⁰ Horánszky Lajos felteszi a kérdést: mi okozhatta ezt a hirtelen fordulatot, mi okozhatta a király lelkében történt átváltozásokat? „Bizonyára nem oly okok, írja, melyek a királyi elhatározás szilárdságát, a helyzetben kitartó állhatatosságát igazolhatták volna. Ez a gyors lelki átváltozás megfoghatatlan volna, ha nem ismernők az előzményeket, melyek a király ingadozásáról tanúbizonyságot szolgáltatnak. Súlyos bírálat volna ugyan a tapasztalatok alapján megtagadni a királytól gondolkodásának jobb hajlandóságait, s inkább kiforratlanságát, ítélőképességének hiányát kell megjelölni mint olyat, mely a bajok okozója volt. Jószándéka, vallásos érzülete és tiszta erkölcsi élete nem eshetett kifogás alá, de ezenkívül egy számottevő vonás sem volt benne, mely uralkodói hivatottságát igazolhatta volna. Csakis így magyarázható meg az, hogy még a saját érdekkörébe vágó számításokat sem tudta elbírálni. Mi sem jellemzőbb reá, mint az, hogy a Tisza István hűségében, jellemében és az időkre termett hivatottságában rejlő támogató erőket sem tudta számításba venni. A félelemérzet és az ingadozás kifejtette benne az őszinteség hiányát is, mely főleg azoknak tulajdonsága, akik önmaguk iránt kételkedésbe esnek és cselekedeteik bírálóképességének gyengesége folytán gyanakvókká válnak, főleg azokkal szemben, akik a kimondott szó következetességében és a cselekvés felelősségében a megalkuvást nem ismerik.” Horánszky Lajos: Tisza István és kora. Második kötet. Sajtó alá rendezte Horánszky Nándor. Budapest, Tellér, 1994. 1225–26. o.

¹¹ Képviselőházi Napló, 726. országos ülés, Szász Károly elnöke alatt. 1917. június 21. 15. o.

lős közepén állt az ország, és itt ismételtan tanúi lehetünk Tisza felelőségteljes magatartásának. Ő a királyi akaratot messzemenően figyelembe vette, annak ellenére, hogy a választójogi kérdés nem vetett fel komolyan kormányválságot, és ennek fényében – a háborús körülmények miatt – az 1915-i törvény meghosszabbította a képviselőház mandátumát. Tisza azonban nem akarta kitenni a nemzetet a háború közepette „a választási harc izgalmainak”, amely nagyon kockázatos lett volna 1917-ben, miközben a nemzet katonái a lövészárkokban védik az országot. Akik éppen ezért nem is gyakorolhatták volna választójogukat egy új törvény elfogadása esetén sem. Választási küzdelmeknek ezért háború idején nincs helye, mert kockázatosak.

Miután IV. Károly király felmentette Tisza Istvánt a miniszterelnöki pozíciójából, Tisza önként kérte, küldjék a frontra. Így lett a magyar királyi 2. debreceni huszárezred parancsnoka ezredesi rangban. Hogy miért? „Én nem kutatok semmiféle hivatást magamban, csak egyet tudok, és az az, hogy gyávaság volna részemről kibújni a kötelesség alól, amikor le kell róni tartozásomat. A nemzetet én buzdítottam az ellenállásra, ostoroztam mindenkit, aki ürügyet keresett a kibúvársra, és nem teljesítette kötelességét. Én millióktól megköveteltem a hatalmon az önfeláldozást és a kitartást, most én legyek az, aki meghátrál a veszély elől, midőn módom van teljesíteni a kötelességemet? Lelkülemnek is tartozom vele, hogy a harctéren megoszam a szenvedést a katonáinkkal. Nekem négy év óta nincs egy nyugodt éjszakám, mindig azokra a rettenetes szenvedésekre gondolok,

A katasztrófa. Borsszem Jankó, 1917. május 27. A rajz aláírása: *Tisza (a lavina alatt) – Kacagnom kell, ők azt hiszik, hogy elpusztultam.*

melyek szegény katonáinknak osztályrészül jutnak. Most ott akarok lenni mellettük, velük együtt, hogy megoszam sorsukat. Különbön is a katonai pálya fiatal korom óta vonzott, s ha nem is vagyok már fiatal [bevonulásakor Tisza István 56 éves], azt hiszem, hogy még mindig megállom a helyemet, ahová rendelnek.” Ezt a történetet szó szerint Horánszky Lajos jegyezte le Rákosi Jenő elbeszélése alapján¹².

Tisza ezredes a fronton mindig a katonái között volt, megosztotta velük a

nehézségeket, és határozottan szembeállt minden olyan felülről jövő kísérellettel, hogy vele kivételezett módon járjanak el, például minőségileg és mennyiségileg is jobb kosztot kapjon. Amikor mégis ezt tapasztalta, keményen leteremtette beosztottjait, amiért azok próbálták felsőbb utasításra elrendezni ezt a dolgot. Tisza István a fronton nagy lelkiismeretességgel szolgált, kötelességteljesítése mellett is odafigyelt bajtársaira. Több memoárban is olvasható, hogy nagyon szerették katonái, huszárjai tűzbe mentek volna érte.

Politikai pályája során Tisza István többször is tett profetikus megállapításokat a nemzet sorsával kapcsolatban. Először 1889-ben, első nagy hatású politikai szónoklatában a parlamentben. Ekkor folyt a véderővita, ennek kapcsán figyelmezteti a nemzetet a közeledő katasztrófára. Ekkor hangzottak el drámai hatású szavai: „...idestova 12 esztendeje annak, hogy hol közelebb, hol távolabbi jövőben, de folytonosan kísért bennünket egy nagy európai háború veszélye és szelleme. Én azt hiszem, hogy a kormánynak nem lehet nagyobb érdeme, mint az, hogy ezen hosszú idő alatt, sokszor szemben az önök idegeskedésével, meg tudta óvni a nemzet érdekeit és békéjét; de hogy ez még meddig fog neki sikerülni, az a jövő titka. Nekünk készen kell lennünk és pedig a békében kell elkészülnünk a háborúra. S ha ez a háború kiüt, azt hiszem, mindnyájan egyetértünk abban, hogy az nem lesz gyerekjáték sem a monarchiára, sem a magyar nemzetre nézve, s igen könnyen fejlődhetik élethalálharczzá a magyar nemzetre nézve”¹³. (Ezt az 1889-ben megfogalmazott gondolatát

¹² Horánszky Lajos Tisza István és kora. Második kötet. Sajtó alá rendezte Horánszky Nándor. Budapest, Tellér, 1994. 1242. o.

¹³ Tisza István beszéde. Képviselőházi Napló, 160. országos ülés, 1889. január 14. 286–292. o.

megismételte házelnöki pozíciójában is 1912-ben.)

1917. június 25-én pedig – a pénzügyminiszter „elszánt optimizmusára” reagálva – kijelentette, hogy „... abban a helyzetben, amiben a háború lezajlása után többé-kevésbé az összes hadviselő államok lesznek, de fájdalom mi azok között leszünk, akiknek a helyzete a legsúlyosabb, ép olyan hiba a remegő félelem, mint az elszánt optimizmus”. Tiszának ugyanis meggyőződése volt, hogy pártkülönbség nélkül mindenkinek kötelessége a nemzet érdekeit szem előtt tartva kimondani, hogy „rettentes, kemény feladat előtt állunk, amelyet a magyar nemzet le fog győzni, de csak úgy, ha meg van győződve, hogy ez épen olyan életkérdése a nemzetnek, mint a haza szent területére betódult vad ellenséges hordák kiverése”.¹⁴ És akkor, amikor ezeket a szavakat kimondta, még nem állomásoztak idegen csapatok magyar földön! Ez csak a Károlyi-féle pacifista politika következtében állott elő.

Tisza István tehát 1917 júniusában előre látta a nemzet tragikus sorsát, azokat a fájdalmas következményeket, amelyek a trianoni nemzetgyaláztásban csúcsosodtak ki. Nagy felelősség terheli azt az intelligenciát, azt a politikai és gazdasági elitet, amely kihasználatlanul hagyta a lehetőségeket, amelyek 1917 és 1918 első hónapjaiban még a magyarság rendelkezésére álltak.¹⁵ Felelősség terheli azt a hatalmi elitet, amely közvetlenül a háború befejezése előtt első lépésként egy gyenge, tehetségtelen ember kezébe adta Magyarország sorsát, s aki végül felelőtlenül végzetébe so-

dorta a nemzetet, odadobva a legszélsebb baloldali terrorcsapatnak a hatalmat. Gratz Gusztáv – aki inkább a baloldallal, a szociáldemokratákkal rokonszenvezett – azt írja, hogy Párizsban sokan úgy látták, jobb, hogyha Magyarországot egy tudatlan, ellenszenves, gyakorlatlan, összekötetésekkel nem rendelkező bolsevista kormány képviseli majd a békekonferencián, mert így adott helyzetben több engedményt lehet Magyarország rovására kicsikarni. Másrészt egy szocialista kormány könnyebben kapna antant-támogatást, mint egy polgári kormány. (Milyen érdekes párhuzam: az Európai Unió, a világgazdaságot és a bankrendszert irányító globális hatalmak ma is inkább olyan kormányokat támogatnak, amelyek gondolkodás és feltételek nélkül kiszolgálják őket.) A szövetséges hatalmak még attól is tartottak, hogy egy tekintélyes konzervatív politikusokból álló magyar delegáció, amely a nemzeti integritás megőrzését tartja elsődlegesnek, nem fogja aláírni a békeszerződést.¹⁶ Apponyiék nem is írták alá, elutaztak Párizsból. Egy baloldali kormány (természetesen nem a szociáldemokraták jobbszárnyára gondolok) könnyedén aláírt volna Magyarország számára bármilyen rossz békét. Más kérdés, hogy a tanácsköztársaság-féle terrorállammal aztán a győztesek nem tudtak dűlőre jutni. Pedig a megállapodás lehetőségét is felcsillantották Kun Bélának, aki kijelentette (hátha kicsikarja a meghívást): az ország integritása számukra nem fontos tényező. A fentieket látszik alátámasztani az is, hogy a Bécsben gyülekező magyar politikusok mindent elkövet-

tek, hogy rábírák az antantot, avatkozzon be és szüntesse meg Kun Béla terrorállamát.

Tisza minderre a veszélyre figyelmeztette a magyar parlamentben ülőket. Éppen ezért az ő tragikus sorsa nem véletlen, nem csak kálvinista hite miatt. Sokaknak – az országon belül és kívül – útjában volt, mert élete végéig következetesen kiállt Magyarország integritása mellett, illetve a dualista politikai alakulat megőrzése mellett: „a magyar állam szuverenitása csak akkor szent és sérthetetlen, ha a monarchiának dualisztikus és paritásos struktúrája megmarad.”¹⁷ Ezt akkor jelenti ki Tisza, amikor az ő elmondása szerint is Ausztria a felbomlás felé halad, parlamentje van, de kormánya nincs, csupán a folyó ügyeket intéző adminisztratív hivatala. S bár ebben a kérdésben kissé ellentmondásosnak találom Tisza István logikáját, hűségéhez nem férhet kétség, hiszen ekkor az osztrákok a háborúból való kiugrásra gondoltak, Magyarország sorsa másodlagos szempont volt számukra. Ha 1918. október 31-én nem ölik meg Tisza Istvánt, akkor bizony megélhette volna a Habsburgok árulását is, újabb csalódásának bizonyítékát: hogyan kaparintják meg vesztésként azt a nyugat-magyarországi területet, melynek újdonsült tulajdonosai már 1919-ben siettek új nevet adni neki (Burgenland – hivatalosan csak 1922-től nevezik így). Számomra ez ugyanúgy a szövetséges elárulását jelenti, mint amikor Románia 1916-ban betört Erdélybe.

Gróf Tisza István utolsó beszéde a képviselőházban 1918. október 17-én hangzott el. Hosszabban idézek ebből

¹⁴ Képviselőházi Napló, 1910–1915., 729. országos ülés, 1917. június 25., 116. o.

¹⁵ A szövetséges hatalmak ugyanis csak 1918 tavaszára döntöttek el, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiát „nemzetállamokra” szedik szét. Erről lásd Masaryk *Világforradalom* című memoárkötetét!

¹⁶ Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920.* Budapest, Akadémia, 1935., 192–193. o.

¹⁷ Képviselőházi Napló, 1910–1915., 729. országos ülés, 1917. június 25., 117. o.

a beszédből, nem csak azt az ominózus mondatot, melyet minden tankönyv szokott citálni. Tisza István 1918. október 17-én a képviselőházban tartott beszédében tehát, amikor bejelenti, a háborút Magyarország elveszítette, abban az értelemben teszi ezt, hogy az erőviszonyokban beállott eltolódás folytán (USA belépése a háborúba 1917-ben) nincs többé remény a háború megnyerésére. Tehát törekednünk kell olyan békét kötni – folytatja beszédét Tisza, amely mindkét félnek elfogadható. Beszédében Tisza István – politikai pályafutása során fontos nemzeti sorskérdésekben nem először – előre figyelmezteti a nemzetet a majdani béketárgyalásokon való magatartására, vagyis nagy bajba kerül a nemzet, ha nem úgy cselekszik, ahogyan kell. Arra utal ugyanis, hogy ezek a béketárgyalások sorsfordítóak lesznek, s nem mindegy, ki áll majd a magyar békedelegáció élén:

„T. ház! Én nem akarok semmiféle szemfényvesztő játékot úzni a szavakkal. Én elismerem azt, amit gróf Károlyi Mihály t. képviselő úr tegnap mondott, hogy ezt a háborút elvesztettük.¹⁸ (Zaj a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! Jobbfelől. Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Hol van a végleges győzelem?) Elvesztettük, nem abban az értelemben, hogy ne tudnánk még tovább is szívós és hősi védekezést kifejteni; hogy ne tudnók az ellenségnek a végleges győzelmet nagyon drágává tenni, de igenis elvesztettük abban az értelemben, hogy az erőviszonyok beállott eltolódásánál fogva a háború megnyerésére többé reményünk nem lehet, és hogy ennek folytán keresnünk kell a békét oly feltételek mellett, amelyeket ilyen viszonyok között ellenségeink elfogadnak. (Igaz! Ugy

van! a bal- és a szélsőbaloldalon. Zaj.) Ennek folytán csak helyeselhetem azt, hogy német szövetségeseinkkel együtt a Wilson-féle 14 pont és az azokhoz függesztett ismert pontok alapján ajánlottuk fel a békét ellenségeinknek. „És ami különösen ennek a nagy horderejű elvnek a remélhetőleg küszöbön álló béketárgyalásoknál való megvalósítását illeti, nézetem szerint abban az átmeneti állapotban is, amelyben a béketárgyaláskor leszünk, feltétlenül gondoskodni kell arról, hogy a magyar nemzet érdekei a béketárgyalásnál megfelelő pozícióval és felhatalmazással bíró megfelelő magyar ember által képviseltesenek.” (Aki nem vörös posztó az ellenfél szemében! – hangzott a képviselőház jobboldalán.)¹⁹

Kérdés: mi ennek a bejelentésnek az oka, mik a lelki rugói és mi az értelme? Köztudott, hogy ekkor már ismertté váltak Károlyi Mihály pacifista elvei, ezzel a bejelentéssel Tisza el-

Tisza István ezredes a fronton

lensúlyozni próbálta a pacifista politika negatív hatásait a belpolitikára, illetve megakadályozni a lelki egyensúly elvesztését. Tisza októberi képviselőházi bejelentését éppen azért tette meg, hogy kellő időben előkészítse a nemzetet a baloldali fordulatra, a közeledő katasztrófára. (Hogy a magyarországi folyamatok balrólódásának milyen reális veszélye volt, azt a hamarosan bekövetkezett események igazolták – de ezt Tisza már nem érte meg, nem élte meg a magyar történelem legsötétebb hónapjait.) Ezért lett volna fontos a lelki nyugalom és higgadság fenntartása, az erők egyesítése, a szervezett védekezés. (Przemysl eleste után is hasonlóképpen nyilatkozott Tisza, nehogy „hipnotikus hatása alatt” a nemzet elveszítse a fejét.) Hat esztendő elteltével megjelent a sajtóban báró Sztérényi József tollából az alábbi szokatlan és teljesen téves magyarázat az október 17-ei bejelentésről: „Tisza idegei felmondani látszottak a szolgálatot; e nélkül érthetetlen lenne ennek a mindenekfelett fegyelmezett államférfinak az a kijelentése a képviselőházban, hogy a háborút elvesztettük, holott csapataink még ott állottak a harc-téren, az ellenséges tűz közepette, de mindenütt még azoknak területén.”²⁰ Érthetetlen és hiteltelen, sőt valótlan Sztérényi állítása. Tisza ugyanis nem a magyar sorsba való beletörődést hirdette, nem a nemzetelált várta. Ő bízott abban, hogy az ország nem hullik szét, függetlenül attól, hogy a győzelemre a továbbiakban már nincsen remény, de hitt abban, lesz annyi erőnk, hogy megvédjük magunkat! Ez meg is valósulhatott volna, ha nem a forradalmak karjaiba ájul bele az ország.

¹⁸ A tankönyvek, szakkönyvek ezt az egyetlen mondatot idézik általában. Pedig csak a folytatással teljes Tisza valódi gondolatmenete!

¹⁹ Képviselőházi Napló 1910–1915., 824. ülés, 1918. október 17., 290–298. o.

²⁰ Az Ujság 1924. szeptember 14.